

Протестантська ортодоксія в етико-філософських концепціях ліберальної теології

У статті з'ясовано місце протестантської ортодоксії в процесах розвитку, зіткнення і перетину етико-філософських ідей теології М. Лютера, Ж. Кальвіна та представників ліберальної теології. Якщо ортодоксальні теологи лише загострюють увагу на проблемі співвідношення релігійного й морального, то в ліберальній теології відбувається етизація християнства, що призводить до формування нових, модерністських концепцій.

Ключові слова: протестантська ортодоксія, ліберальна теологія, мораль, етико-філософські концепції, релігія.

Постановка наукової проблеми та її значення. На початку XXI ст. триває процес переосмислення успадкованого змісту людського досвіду, усталених поглядів на релігію і філософію як світоглядних феноменів, яким іманентно властиве створення і транслювання цілісності картини світу. Така цілісність уможливується за умов збереження кожного витвору й прагнення філософської думки. Стан сучасного світу характеризується множинністю інтерпретацій, плюралістичним тлумаченням історії, жадобою духовного оновлення, динамізмом пошуків морально-етичних орієнтирів, що найчастіше мислиться як повернення до класичних філософських модусів або до традиційних засад християнського віровчення. І якщо всі сфери духовного буття європейської культури Нового часу проникнуті антагоністичним ставленням до традицій (сумнів Р. Декарта, протистояння ідолам Ф. Бекона), то у європейській філософській, релігієзнавчій та суспільній думці XX ст. простежується тяжіння до діалогу з традицією та посилення інтересу до протестантського модернізму, що актуалізує звернення до питання перегляду ортодоксальних констант в етико-філософських концепціях ліберальної теології.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Тематизація протестантського модернізму достатньо представлена в дослідженнях сучасних російських науковців В. Антропова, Л. Воронкової, В. Гарражі, В. Добринькова, С. Ісаєва, К. Никонова, Е. Осиповського, А. Чанишева та інших учених, у яких певне місце належить ліберальній теології, її основним рисам, історичній ретроспективі й особливостям існування за сучасних умов. У науковому доробку вітчизняних мислителів доби постмодерну П. Кралюка, В. Любащенко, П. Сауха, М. Черенкова та інших узагальнюються історіософські та методологічні засади протестантської філософії в контексті теологічних концепцій. На тлі достатньої кількості філософської і теологічної літератури, присвяченої аналізу спадку представників ліберальної теології, проблематика місця протестантської ортодоксії в системі етико-філософських учень адептів ліберальної теології – на сьогодні недостатньо вивчений феномен. Отож, **мета** нашого дослідження – експлікація ортодоксії в її протестантському вияві в етико-філософських концепціях ліберальної теології.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Висвітлюючи проблематику присутності протестантської ортодоксії в етико-філософських максимах представників ліберальної теології, з якої започатковується філософська теологія протестантизму й відбувається вагомий поворот у теологічному мисленні, потрібно передусім урахувати співіснування розмаїття дефініцій релігії від тлумачення її як найпростіших виявів релігійності до розуміння її як широкого поєднання духовного та соціально-практичного аспектів. Релігія може поставати історичним, соціальним, емпіричним явищем, яке або віддаляється або асимілюється в інші контексти суспільного буття. Відтак ліберальні теологи в трактуванні релігії пріоритетними вважають психологічні й культурні фактори. Відповідно, Ф. Шлейєрмахер визначає релігію як особливе почуття залежності людини від нескінченного, чим зводить релігію до рівня людських суб'єктивно-емоційних переживань, що спричиняє незалежність християнського вчення від будь-яких філософських систем. Наявність гетерогенних визначень релігії зумовлена багатоманітністю її історичних, сучасних форм та функцій, однією з яких є моральна функція в житті людини й суспільства. Первинні моральні заборони, вимоги не лише заклали підґрунтя та інваріант моральності, а й ставали духовним фундаментом людини та суспільства в процесі їх еволюції. Моральні норми

релігійних заповідей фокусують узагальнені орієнтири людської поведінки. Як слушно зазначає С. Кримський, «для збереження канонів моральності виявляється потрібним звернення до вищих рівнів ціннісної ієрархії моральної свідомості, піднесення над ситуативною етикою до безумовності морального імперативу» [3, с. 233]. Отож, мораль як імперативно-оціночне ставлення людини до життєвого світу консервує свої засади, свій екзистенціальний і антропологічний сенс навіть за умов наповнення моралі новим змістом. Імперативність розуміємо як певну вимогу, веління, які суспільство констатує перед людиною або це внутрішні спонуки її сумління. Мораль характеризується нормативністю, а її вимоги репрезентовані у формі категоричності. Прикладом такої категоричності може бути проголошення М. Лютером заборони використовувати християнську етику як засіб корегування соціальної поведінки християн, як того вимагали кальвіністи. Варто наголосити, що моральний закон, на думку І. Канта, є наслідком апіорної діяльності чистого розуму, який не може підтверджуватися досвідом. Моральний закон існує в абсолютній формі «категоричного імперативу» й уявлення про обов'язок без жодних фрагментів емпіризму суттєво впливає на людину винятково завдяки розуму, який визначає її волю. Однак істинною і повноцінною запорукою наявності морального світопорядку й забезпеченням відповідності вчинків та морального закону є лише Бог, доказ буття якого, на думку німецького філософа, засвідчує факт існування моральності. Моральні обов'язки як спільний предмет поряд з аналогічністю за матерією та обсягом, зауважує І. Кант, спричиняє ототожнення релігії та моралі, оскільки релігія спонукає до прийняття моральних вимог і як морального обов'язку, і як заповідей Божих. Незважаючи на відмінність між релігією і мораллю як духовно-культурних явищ, між ними існують своєрідні взаємовпливи і взаємопроникнення. Загалом на тлі поліаспектності й дихотомії в підходах до взаємозв'язків релігії та моралі ця проблематика структурується за кількома диференціаціями. Насамперед мораль потребує релігію завдяки своїй спроможності зорієнтувати на віру в Бога, який за І. Кантом, є абсолютною гарантією морального світопорядку, а людина як чуттєва й мисляча істота суворо дотримується морально-етичних настанов та підпорядковується умоглядному світу й Божим законам. Виконуючи моральний обов'язок, безапеляційним постає врахування не результату вчинків, а мотив, оскільки «спонука людської волі... ніколи не може бути нічим іншим, окрім як моральним законом» [2, с. 81]. Такий ригоризм властивий і М. Лютеру, ортодоксальну теологію якого під впливом філософії І. Канта, намагався поновому переглянути засновник ліберальної теології Ф. Шлейєрмахер. Зазначимо, що ініціатор Реформації, акцентуючи увагу на «внутрішньому благочесті» й утверджуючи доктрину виправдання вірою як безальтернативного й достатнього шляху отримання Божественної благодаті та спасіння, зводив чистоту моральних мотивів і намірів до прерогативи морального контролю над внутрішнім духовним станом вірянина. Натомість ліберальні теологи, репрезентуючи основоположним змістом християнського віросповідання етичне вчення Христа, позбавляють Бога антропоморфних властивостей. Варто нагадати, що еволюція духовного життя засвідчила відсутність світоглядної, догматичної, організаційної й культурної єдності та монолітності, проте головні принципи християнської етики до Реформації, яка привернула увагу до проблем співвідношення релігійного й етичного, трансцендентного та світського, залишалися незмінними. Становлення і піднесення новоєвропейської науки похитнуло традиційну релігійну картину світу. У процесі дифузії світоглядного змісту від однієї релігійної системи до іншої, етичні принципи, набуваючи нового змісту, стають доміантними в деяких протестантських течіях, зокрема пієтизмі. Апелювання до моральнісної царини християнства було репрезентоване в пошуках прибічників протестантського раціоналізму XVIII ст., коли історико-філософська критика й атеїстичні інтенції французьких просвітників-матеріалістів послабили значущість Біблії та віри загалом. У намаганнях адаптувати чи, скоріше, віднайти нові вияви релігії І. Землер, В. Теллер та інші теологи звернулися до філософських концепцій Ф. Бекона, Д. Дідро, Р. Декарта, І. Канта, Д. Локка, за допомогою яких розпочали впроваджувати ліберальні принципи, чим послабили безапеляційне домінування біблійних норм. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у протестантській думці значно посилюється етизація християнства, у результаті чого воно досягається як передусім моральнісне вчення. Такі трансформації в релігійному світогляді провіщають зародження ліберальної теології та інших модерністських теологічних концепцій, що продовжили розвивати її стрижневі ідеї. Підґрунтям ліберальної теології постають такі ідеї І. Канта, як, насамперед, ідея про моральну релігію, про раціоналістичну інтерпретацію змісту релігії, його критика схоластичної метафізики й закріплення за Богом статусу гаранта

моральності та постулату практичного розуму, а також ідея філософського тлумачення Священного Писання; наступна ідея заснована на розумінні людини та її розуму як джерела релігійної, отже і моральної віри, ідея антропоцентричного обґрунтування зародження та сутності релігії; і нарешті, ідея про істинну церкву, що віднаходиться в закутках людського духу. Відтак А. Рітчль, творчість якого часто іменують теологією «моральних цінностей», допускаючи існування метафізики лише на християнських засадах, але наполягаючи на ліквідації з теології питань метафізичного характеру, заперечував «всі форми природної теології, містицизм і метафізику, наполягаючи на тому, що теологія повинна обмежитися виключно моральною і етичною проблематикою» [4, с. 993].

Ідея первозданності людини і її світу, а потім Бога, зумовлена впливом на ліберальну теологію переважно кантіанської і частково фейєрбахівської ідеї моральної релігії, засвідчує радикальну суперечність ортодоксальній теології, де М. Лютер і Ж. Кальвін акумулюють думку про те, що людина цілком підкоряється Богові, а віра виступає об'єднувальною ланкою між Богом і людиною. У концепціях Ф. Шлейєрмахера, А. Гарнака, А. Рітчля, Е. Трьольча як представників ліберальної теології заперечувалося кальвіністське вчення про напередвизначення, сутність якого розкривається в «Інституції» Кальвіна як «вічне повеління Боже, котрим Він визначає те, що Він хотів зробити, щоб сталося з кожною людиною. Бо Він не створює всіх в однакових умовах, але приписує одним вічне життя, а іншим – вічне прокляття» (IV, 21, 5). Згідно з кальвіністським віровченням абсолютна залежність людини від Божественного напередвизначення, яке є тайною Божественного одкровення, зумовлена її гріховною природою. Тому людина не може знати, чому Бог обирає одних і засуджує інших. Не вибрана Богом для спасіння людина жодними добрими справами чи особистою вірою не зможе вплинути на своє майбутнє післяжиттєве призначення. Але якщо в лютеранській богоодкровенній теології проповідували пом'якшені форми напередвизначення, то кальвінізм у тлумаченні Божественної благодаті постулював ідею жорсткого, установленого ще до народження індивіда напередвизначення його до спасіння чи вічних мук, а в розумінні історії принципи есхатології, фаталізму, тобто однозначного напередвизначення Богом загальної спрямованості світового розвитку й конкретних подій у ньому. У ліберальній теології спасіння і відродження трактують як остаточне позбавлення таких перешкод на шляху розкриття природи людини, як гріх і зло, котрі не вважають основною вадою її буття, а наслідком недосконалості, чого частково позбавляються завдяки переконанням і просвітництву.

У процесі розвитку кальвінізму ортодоксальні теологи неодноразово пом'ягшували доктрину про напередвизначення. Відтак у Короткому Катехізисі Реформатських і Пресвітеріанських Церков Боже провидіння роз'яснюється як найсвятіше, наймудріше, наймогутніше божественне керування діями всього живого. Натомість ліберальні теологи, віддзеркалюючи гуманістичний оптимізм, стверджували, що людство наближається до Царства Божого, яке ототожнювали з моральною досконалістю.

На відміну від ортодоксів, які не визнавали раціональних доказів Божественного буття, Ф. Шлейєрмахер закріплював за компетенцією розуму й науки дослідження зовнішнього світу та людської діяльності в ньому, що зумовлювалося його твердженням про безпосередню пов'язаність релігії з суб'єктивністю людини. Слід зазначити, що домінування в ліберальній теології принципу свободи розуму, автономії та ініціативності дещо співмірне світоглядній моделі кальвіністів, за якою суб'єкт дій має проявляти індивідуалістичну активність і не втрачати колективних цінностей, оскільки успішність, результативність акумулюють ознаки вибраності. Здобутки у сфері підприємництва в процесі активної і раціональної діяльності – наслідок Божої милості, що, за кальвіністським вченням про напередвизначення і Божественну благодать, транслювала різновекторну перспективу в протистоянні земному злу. М. Вебер зазначає, що закладені в основах віросповідної системи кальвінізму інтенції методичності життєвого устрою, професійно спрямованої етики, своєрідного співвідношення релігійно-духовного й світсько-матеріального принципово відмінні або відсутні в католицькому та лютеранському віровченні. «Соціальна діяльність кальвініста в миру – це діяльність на більшу славу Господу. Таким самим є і характер професійної діяльності, котра здійснюється в рамках по-сейбічного життя в ім'я всезагального блага» [1, с. 125]. Таким чином полісферна, у тому числі професійна успішність адептів кальвінізму, наповнюється духовним сенсом. У модерністській теології принципи лібералізму наповнюють її іншим смислом, зокрема переконанням у маргінальності конфесійної належності, коли йдеться про індивідуальні та колективні добрі справи. Людина ба-

читься як неповторне ставлення до Бога – джерела й основи внутрішньої творчої сили буття, притому присутність Бога проявляється в раціональній істині, моральних якостях і художній красі. Бог не наперед визначає, як у ортодоксів, а надає можливість кожній людині досягнути досконалості й стати цілісною особистістю.

Про перетворення християнства представниками ліберальної теології в етико-гуманістичну систему свідчили також етичні та естетичні інтерпретації біблійних текстів, а ортодоксальні теологи наполягали на їх буквальному розумінні. Дослідження Священного Писання ліберали намагалися розгортати в контексті історико-критичного методу, де рефлексія передусім історичних наук, а також компаративного мовознавства ґрунтується на текстологічному й частково на герменевтичному аналізі. У розвитку історико-критичного методу, як і біблеїстики та христології XIX ст., центральне місце відводять засновникові Тюбінгенської школи теології Ф. Бауру XIX ст., під впливом якого формувалися ідеї Ф. Шлеєрмахера. Спираючися на гегелівську філософію історії, Ф. Баур запропонував винятково історичне обґрунтування концепції виникнення християнства, чим радикально відхилився від традиційно-ортодоксальної першопричини його зародження, безпосередньо пов'язаної з Божественним одкровенням, тілесним воскресінням Христа тощо. Результатом використання історико-критичного методу лібералами стало заперечення ними традиційного відношення до Священного Писання як до зібрання Божественних провидінь, визначення релігії як «частини загальної культурної історії, а Ісуса Христа як історичної особистості, руйнування розуміння Писання як безпосереднього богооткровення і відхилення від буквального трактування біблійної міфології на користь її алегоричного тлумачення» [5, с. 258]. Речник Тюбінгенської школи, а пізніше ліберальної теології А. Рітцль, тематизуючи етичний бік християнства й доводячи догматичність тези «Бог існує винятково як любов», зазначав, що зміст релігії не можна зрозуміти лише за допомогою раціонального осмислення в межах історичної верифікації.

Усвідомлення етичної неспроможності ліберальної теології стало поштовхом до формування неоортодоксальних поглядів К. Барта. Його позиція стосовно ураження злом внутрішнього устрою суспільства і гріховності держави, моралі, мистецтва, права та всіх інших світських інститутів, уможливила критику буржуазної держави, моралі тощо. Наголосимо, що концепція співвідносності добра і зла заклала підґрунтя всіх етичних систем від міфологічного та релігійного типів світогляду до новосвропейського раціоналізму. «Зло вважалось феноменом відносним, бо з погляду універсального зв'язку подій, а тим більш теодицеї, воно асоціювало добро, виявлялось здатним мотивувати його, а в деяких випадках виступати й ілюзорною маскою добра» [3, с. 233]. Відповідальність людини за свій моральний вибір та її приречення залишитися наодинці із земними проблемами, на думку неоортодоксів, зумовлені семантичною невідповідністю між Богом і світом. Хоча речники консервативної неоортодоксії помітно зменшили актуалізацію і вплив ліберальної теології, низка світських і релігійних мислителів підтримували її погляди. Зокрема, протестантський теолог А. Швейцер поділяв ліберальне розуміння християнства як безпосередньо моральної доктрини тощо. Подальша еволюція ліберальної теології розгортається в межах дослідження моральності й гуманізму та співвідношення науки й релігії.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Намагаючися побудувати християнську теологію на недогматичних засадах і закладаючи основний зміст протестантського віросповідання в етичних інтерпретаціях його сутності, в історичному підході до християнства, представники ліберальної теології не лише переглянули традиційні доктрини християнства, а й похитнули підвалини протестантської ортодоксії та розпочали процес радикального втручання в її структуру й систему. У перспективі ґрунтовнішого дослідження потребує питання впливу протестантської ортодоксії на формування і розвиток ідей інших течій і напрямів протестантського теологічного модернізму.

Джерела та література

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер : пер. з нім. О. Погорілого. – К. : Основи, 1994. – 261 с.
2. Кант І. Критика практичного розуму / Іммануїл Кант : пер. з нім., прим. та післямова І. Бурковського ; наук. ред. А. Єрмоленко. – К. : Юніверс, 2004. – 240 с.
3. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / Сергій Борисович Кримський – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.

4. Теологический энциклопедический словарь / под ред. Уолтера Элвелла – М. : Ассос. «Духовное возрождение», 2003. – 1488 с.
5. Христианство : Словарь / под общ. ред. Л. Н. Митрохина и др. – М. : Республика, 1994. – 559 с.

Стасюк Лариса. Протестантская ортодоксия в этико-философских концепциях либеральной теологии. На протяжении многих веков в духовном бытии происходит эволюция, трансформация и внутренняя дифференциация религиозных мировоззренческих систем. В статье выясняется место протестантской ортодоксии в процессах развития, столкновения и пересечения этико-философских идей теологии М. Лютера, Ж. Кальвина и представителей либеральной теологии. Если ортодоксальные теологи лишь заостряют внимание на проблеме соотношения религиозного и морального, то в либеральной теологии происходит этизация христианства, что приводит к формированию новых модернистских концепций. Автор раскрывает особенности изменений в религиозном мировоззрении либеральной теологии, сущность которых заключается в понимании христианства как нравственного учения.

Ключевые слова: протестантская ортодоксия, либеральная теология, мораль, этико-философские концепции, религия.

Stasyuk Larisa. Protestant Orthodoxy in the Ethical and Philosophical Concepts of Liberal Theology. For many centuries in spiritual life, the processes of evolution, transformation and internal differentiation religious philosophical systems are occurred. The article revealed place of Protestant orthodoxy in the process of development, conflict and crossing ethical and philosophical ideas of theology Luther, Jean Calvin and representatives of liberal theology. If orthodox theologians only focuses on the problem of religious and moral value, in liberal theology happens the etyzation of Christianity, leading the formation of new, modernist concepts. The author reveals the peculiarities of changes in the religious world of liberal theology, the essence of which lies in the understanding of Christianity as a Moral teachings.

Key words: Protestant orthodoxy, liberal theology, moral, ethical and philosophical concepts, religion.

Стаття надійшла до редколегії
20.03.2013 р.

УДК 234.24 (А. Августин)

Ірина Соломаха

Віра як складник релігійного навернення Аврелія Августина

У статті проаналізовано питання щодо виникнення, формування та значущості релігійної віри як феномену процесу релігійного навернення Аврелія Августина; досліджено її зв'язок із любов'ю, надією, від яких залежить її ступінь глибини. Віра й розум взаємно доповнюють одне одного, що виражається в тезі «вірую, щоб розуміти». За інтерпретацією Августина, кожна із чеснот – віра, надія, любов – є лише вираженням любові до Бога.

Ключові слова: релігійна віра, процес навернення, Аврелій Августин, Бог, надія, любов.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сьогодні все частіше ставиться питання про перспективи сучасної цивілізації, ведеться пошук нової парадигми мислення, яка відповідала б сучасним духовним потребам людства. Особливо гостро відчувається потреба діалогу різних культур, спроба знайти згоду і взаєморозуміння в способах розв'язання спільних гуманітарних проблем. Сьогодні потрібно усвідомити ті ідеї, які здатні вказати орієнтири подальшого поступу людства. Розв'язання названих вище проблем неможливе без звернення до спадщини філософії періоду патристики, коли слово набуває онтологічного статусу, сприймається як смисловий текст, коли інтерпретація Одкровення завжди має на увазі його самобутнє осмислення, що вирізняється екзистенційною наповненістю, а образ носія релігійної свідомості стає визначальним для цілої епохи. У цьому зв'язку звернення до осмислення процесу набуття релігійної віри Августина Аврелія є актуальним і вчасним. Цілком погоджуємося з думкою С. Здіорука: «На нашому нелегкому, але єдино правдивому шляху до природного братерства такі постаті, як Августин, є тими вершинами й орієнтирами, які не